

УДК 159.9:316.6:241

О. І. Крупська

кандидат психологічних наук

доцент кафедри психології

Львівського національного університету ім. І. Франка

ОСОБЛИВОСТІ ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ ВІРУЮЧИХ ОСІБ

У статті розкривається суть психотерапевтичної функції релігії для людини. Описано проведені дослідження, в якому аналізується, яким чином пов'язані між собою тип локусу контролю людини та особливості її релігійності. Доводиться, що не лише релігійність, а й особливості образу Бога пов'язані із схильністю людини брати відповідальність на себе чи приписувати її обставинам, випадку, іншим силам.

Ключові слова: релігійність, психотерапевтична функція релігії, локус контролю, інтернальний тип, екстернальний тип.

Релігія у суспільстві виконує психотерапевтичну функцію [1, 238–243]. Психотерапевтична функція релігії для людини здійснюється різними її (релігії) аспектами. Розглянемо детальніше, в яких аспектах релігія може підтримувати людину і, з психологічної точки зору, бути джерелом внутрішнього ресурсу для неї (людини).

Практично кожній релігії властивими є богослужіння, молитви, релігійні обряди. Зазвичай (в традиційних релігіях) вони діють на людей заспокійливо, додають позитивних емоцій. Тобто, децю нагадують медитативні техніки, релаксаційні прийоми [5].

Релігія забезпечує відчуття згуртованості і допомагає долати почуття самотності. Перебуваючи в релігійній громаді, людина відчуває себе часткою цієї громади навіть тоді, коли відвідує храм не часто. Зрештою, навіть глибока віра в Бога дає людині відчуття того, що вона не одна, не самотня і є хтось (Бог, Абсолют), який її любить, приймає з усіма її недоліками, готовий прощати, захищати, піклуватися про неї. Або ж карає за не надто позитивні (за релігійними канонами) вчинки (гріхи).

У будь-якій із цих двох позицій взаємодії (доцільніше тут вжити «позиції переживання») себе перед Богом — абсолютно прийнятою чи лише підконтрольною — людина не відчуває себе самотньою, або ж переживатиме самотність не так гостро, навіть тоді, коли усім іншим людям вона насправді є байдужою. Очевидно, саме цим і зумовлений той факт, що до релігії, в усякому разі до активних релігійних практик, найчастіше звертаються люди старшого й похилого віку, тоді як молодь, яка навіть вважає себе віруючою, не завжди активно практикує релігійні обряди, практики.

Релігія допомагає людині відновлюватися в ситуації гострого горя, оскільки сприяє відреаговуванню психотравмуючих ситуацій. Так, при переживанні гострого горя, пов'язаного із втратою когось з близьких, особливо сприяють пережити горе поховальні обряди, що в кожній релігії ма-

ють свої особливості і, окрім останніх почесей покійному, передовсім є терапевтичними для рідних і близьких покійного.

Віруюча людина має арсенал готових і чітких вказівок, орієнтирів на своє життя загалом і щоденну поведінку зокрема. Так, правила, що прописані в релігійних заповідях (на прикладі християнства) є обов'язковими для виконання кожною людиною. Відповідно, навіть щоденні життєві обов'язки, власні дії в ситуаціях вибору людина звирятиме із прописаними в релігії правилами. Це полегшує життя людини і, безперечно, багато в чому сприяє більш гармонійному її існуванню в межах суспільства [5, 435–437]. Релігія допомагає долати життєві проблеми, негаразди, з якими людина стикається у житті. Так, переживати невдачі легше з усвідомленням того, що Бог допоможе, захистить.

Ще один цікавий момент психотерапевтичного характеру криється в релігії. Іноді людина свою ліню, небажання щось робити чи змінювати у власному житті також приписує не собі, а Абсолюту («Бог не дав...»). Відповідно, самооцінка особистості не знижується, оскільки людина займає фаталістичну позицію і вважає, що все, що трапилося, відбулося з волі Бога (коли не відбулося, це також з Його волі) і аж ніяк не з її власної провини. І єдине, що може вона змінити — це випросити в Бога доброго (корисного) Його рішення щодо людини та її потреб. Відповідно, людина часто обмежується лише релігійними практиками, тоді як реальну проблему може залишати навіть без спроб розв'язання. Особливо це стосується надто складних життєвих обставин, в яких психологічно легше перекласти відповідальність на когось сильнішого (на Бога) і не вирішувати їх самостійно. В психології приписування причини за результати власної діяльності називають поняттям «локус контролю».

Локус контролю — це індивідуальна якість людини, яка характеризує її схильність приписувати відповідальність за наслідки своїх дій, вчинків зовнішнім силам (екстернальний, зовнішній локус-контроль), або ж власним, внутрішнім станам, переживанням, можливостям (інтернальний, внутрішній локус-контроль) [2, 189]. Тобто, люди з інтернальним локусом контролю переконані, що їх досягнення чи невдачі залежать виключно від них самих, від їх здібностей, докладених зусиль, можливостей, правильно обраних стратегій до дії. Особи з екстернальним типом локусу контролю вважають, що їх успіхи й невдачі значно більше (або й повністю) залежать від щасливого/нещасливого випадку, везіння, удачі, прихильності/неприхильності долі, впливу значимих людей [4, 419–420]. Відповідно, цілком імовірно, що релігія і вищі сили також можуть бути для людини тими зовнішніми об'єктами, на які вона проектуватиме свої невдачі (рідше — досягнення й успіхи).

Враховуючи саме цей психотерапевтичний момент, що його має релігія для людини (можливість перекласти на Бога «провину» за свої проблеми) і варто досліджувати особливості локусу контролю віруючих осіб.

Окрім того, за результатами досліджень центру Розумкова, проведеного в період з жовтня 2010 по лютий 2011 року, кількість віруючих осіб в Україні за останні 10 років зросла на 13 %. Так, нині віруючими себе

вважає 71 % респондентів, лише 12 % не можуть визначитися віруючі вони чи ні. Із них (із загальної кількості віруючих) 83 % — християни (різних конфесій або християни, які не визначилися із конфесійною приналежністю) [3]. Очевидно, таке зростання кількості віруючих може бути зумовлено наявністю певних позитивних тенденцій розвитку суспільства, таких як зростання духовності українців, їх орієнтацією на вищі цінності, підвищенням авторитету Церкви в суспільстві, більш сучасним й толерантнішим підходом духовенства щодо проблем/потреб віруючих, що спонукає людей частіше шукати не лише духовної, а й психологічної підтримки в релігії. Водночас, за результатами того ж опитування, проведеного центром соціологічних досліджень Розумкова, на запитання «Які з наведених якостей, що їх можна виховати в сім'ї, є найбільш важливими?», що адресувалося тим же респондентам, релігійність опинилася на 9-му місці за важливістю (серед 12 запропонованих цінностей) [3, 36]. Тобто, спостерігається певний парадоксальний факт: з одного боку — кількість віруючих зростає з кожним роком, а з іншого — релігія й релігійні цінності для тих самих віруючих за важливістю знаходяться на одній з останніх позицій. Можемо припустити, що релігія стає елементом престижу, додає певного статусу, укріплює людину в її соціальній позиції. Або ж релігія (віра в Бога, в Його всемогутність) є тим зовнішнім об'єктом, на який можна перекласти відповідальність у непростих обставинах (тобто, є виявом екстернального локусу контролю).

Отже, мета проведеного дослідження — визначити, яким є локус контроль у людей із різними особливостями релігійності.

Об'єкт дослідження — особливості локусу контролю у віруючих осіб.

Предмет дослідження — тип локусу контролю в осіб з різними особливостями релігійності та релігійних уявлень.

Гіпотеза дослідження — припускаємо, що глибокореелігійним особистостям більш властивий зовнішній тип локусу контролю, що проявлятиметься у схильності переносити свої невдачі на зовнішній об'єкт (на Абсолют). Тоді як особам із низьким рівнем релігійності більш притаманний внутрішній тип локусу контролю (схильність брати відповідальність за невдачі/успіхи на себе).

Для перевірки гіпотези було проведено дослідження серед студентської молоді. Вік досліджуваних 18–22 роки. У дослідженні взяли участь 78 осіб, серед них 35 хлопців та 43 дівчини. Усі досліджувані особи вважали себе віруючими християнами. Конфесійність не бралася до уваги. У процесі дослідження було використано такі методики: 1) методика визначення локусу контролю Дж. Роттера (адаптація Є. Бажіна, С. Голинкіної, О. Еткінда); 2) адаптований варіант методики Є. Шимолона («шкала страху та захоплення»); 3) адаптований варіант методики визначення релігійних уявлень Д. Хутсебаута.

Методика визначення локусу контролю Дж. Роттера включає такі шкали: 1) загальна інтернальність (інтернальність — у випадку отримання високих балів; екстернальність — у випадку отримання низьких балів); 2) інтернальність (екстернальність) у галузі досягнень; 3) інтернальність

(екстернальність) у галузі невдач; 4) інтернальність (екстернальність) у сімейних стосунках; 5) інтернальність (екстернальність) у виробничих стосунках; 6) інтернальність (екстернальність) в міжособистісних стосунках; 7) інтернальність (екстернальність) у ставленні до хвороби.

Методика Є. Шимолона ґрунтується на ідеї, що образ Бога в свідомості людини є структурою багатовимірною і особливо важливими тут є переживання «Страху», «Захоплення» та власного «Невільництва» людини перед Богом. Шкала «Синівство» демонструє ставлення людини до Бога як до батька. Тобто, людина відчуває Його опіку, турботу, зацікавленість у ній, відчуття Його допомоги при потребі і, водночас, критичне, але справедливе, ставлення Бога, у разі її «непослуху». Шкала «Невільництво» дає змогу визначити переживання людини перед Богом як цілком залежної, несамостійної та слабкої істоти, кожна дія чи думка якої знаходиться під строгим контролем та оцінкою Бога. Шкала «Захоплення» відображає високий рівень поваги до Бога, відсутність страху, орієнтацію на Його ідеал та ті моральні норми, що закріплені християнською релігією.

З методики визначення релігійних уявлень Д. Хутсебаута використано лише шкалу «беззастережна віра» — вказує на віру людини у вищі сили за будь-яких умов і віри в усе, що вимагає релігія. Людина, яка вірить, нічого не ставить під сумнів і не намагається осмислити жодних релігійних моментів раціонально, дотримуючись переконання, що релігійна віра не потребує жодних доказів та логічних розмірковувань.

Провівши дослідження, отримані емпіричні дані було опрацьовано з використанням математико-статистичних методів аналізу.

З проведеного кореляційного аналізу було виявлено, що пов'язані між собою оберненим кореляційним зв'язком показники «беззастережна віра» та «загальна інтернальність» ($r = -0,32$ при $p \leq 0,05$). Тобто, чим більш беззастережно вірить людина, тим менше вона бачитиме зв'язок між своїми діями, вчинками, стараннями і значимими у її житті подіями. Або ж не вважатиме себе здатною контролювати цю залежність (між власними зусиллями, діями та подіями, що є їх результатами). Така людина найчастіше приписуватиме вищим силам, Богові, Його волі причини тих подій, що траплятимуться з нею. І, навпаки, людина, що є віруючою (а в дослідженні брали участь лише віруючі), але аналізує, розмірковує, шукає істину, має інтернальний локус контролю, тобто вважатиме, що більшість подій в її житті є наслідком власних вчинків. Людина впевнена, що може керувати подіями, відчуває власну відповідальність за своє життя та ситуації, що трапляються на її життєвому шляху, вважатиме себе незалежною, самостійною, хоча й її релігійності й вірі в Бога це не заважатиме.

Кореляційний зв'язок оберненого характеру виявлено і між шкалами «беззастережна віра» та «інтернальність у невдачах» ($r = -0,24$ при $p \leq 0,05$). Тобто, чим більш сліпою, не поміркованою, беззастережною, абсолютною є релігійність людини, тим рідше вона буде схильна приписувати відповідальність за свої невдачі собі, а вбачатиме їх причину у Божій волі. А якщо й визнаватиме свою провину, то доволі опосередковано, вбачатиме її радше у недосконалому служінні Богові і неповному дотриманні Його заповідей.

Простежується обернений кореляційний взаємозв'язок між показником «інтернальність стосовно хвороби» та «беззастережна віра» ($r=-0,31$ при $p \leq 0,05$). Тобто, людина, яка вірить беззастережно, свої хвороби часто приписує волі вищих сил і, можливо, вважатиме їх результатом покарання за гріхи. Водночас віруюча людина, у якої релігійність більш осмислена, послідовна, частіше приписуватиме свої хвороби власним діям чи бездіяльності (не дбайливому, легковажному ставленню до власного здоров'я, шкідливим звичкам).

Виявлено кореляційний зв'язок між показниками «невільництво» та «загальна інтернальність» ($r=-0,33$ при $p \leq 0,05$). Так, якщо віруюча людина вважає, що вона є лише підневільна Богові, надмірно слабка, повністю залежна істота, над якою Бог здійснює строгий контроль і обов'язково карає, то й себе така людина вважатиме нездатною керувати своїм життям, і всі події, що траплятимуться з нею, приписуватиме Богові. Аналогічного характеру зв'язок виявлено між показниками «невільництво» та «інтернальність у сімейних стосунках» ($r=-0,24$ при $p \leq 0,05$), а також між показниками «невільництво» та «інтернальність щодо хвороби» ($r=-0,33$ при $p \leq 0,05$). Тобто, віруюча людина, у свідомості якої образ Бога наділений рисами судді, перед яким людина почувається підневільною, саме Божій волі приписуватиме свої невдачі у стосунках з іншими людьми та можливі хвороби.

Також у тісному оберненому кореляційному зв'язку перебувають показники «захоплення» та «загальна інтернальність» ($r=-0,23$ при $p \leq 0,05$); «захоплення» та «інтернальність щодо невдач» ($r=-0,22$ при $p \leq 0,05$). Тобто, людина, яка окрім високої поваги до Абсолюту захоплюється Його величчю, абсолютно орієнтована на ідеали, прописані в релігії, вважатиме себе менше відповідальною за своє життя загалом і за свої невдачі зокрема і більше відповідальності приписуватиме Богові.

За допомогою кластерного аналізу виокремлено групи (дві) за результатами по шкалі «Беззастережна віра». Умовно назвемо їх «віруючі» та «глибоко віруючі». Здійснивши порівняльний аналіз даних у двох групах досліджуваних («віруючих» і «глибоко віруючих»), виявлено, що за t -критерієм Стьюдента простежуються відмінності у двох групах за такими шкалами: «інтернальність загальна» ($t=3,34$ при $p=0,007$), «інтернальність щодо невдач» ($t=2,18$ при $p=0,021$), «інтернальність щодо хвороби» ($t=2,23$ при $p=0,02$). Тобто, отримані результати підтверджують результати, отримані в межах кореляційного аналізу. Більше екстернальними за цими показниками є глибоко віруючі.

Цікаво, що не виявлено жодних кореляційних зв'язків між власною позицією перед Богом або ж беззастережністю релігійної віри й інтернальністю щодо досягнень та інтернальністю у виробничих відносинах. Тобто, навіть якщо людина є глибоко віруюча, то в своїх успіхах частіше вбачатиме свої заслуги (а не Бога). Це ж стосується і особливостей її виробничих відносин та власної кар'єри.

Отже, гіпотеза дослідження підтвердилася частково. Виявлено взаємозалежності між особливостями релігійності людини та її локусом контролю

у певних сферах її життя (загалом, у невдачах, у хворобах/здоров'ї, у міжособистісних взаєминах). Проте є ряд аспектів, де релігійність та локус контроль не пов'язані між собою (досягнення, виробничі відносини). Також виявлено, що різні релігійні уявлення (усвідомлення власної позиції перед Богом) по-різному пов'язані із локусом контролю людини. Так, коли людина почувається «невільником» перед Богом або ж «захоплюватиметься» Ним (захоплюватиметься — у сенсі надмірно покладаватиметься на Нього), то у свої невдачі, проблеми у сімейних стосунках і загалом ключові події в своєму житті приписуватиме Богові. Безперечно, в такому випадку навряд чи людина буде прагнути до власного вдосконалення, до активних дій щодо запобігання, виправлення невдач. Але не можемо не врахувати того факту, що самооцінка людини залишиться не ураженою. Очевидно, це один з моментів, в якому релігія виконуватиме психотерапевтичну функцію для людини.

Список літератури

1. Дворецька Г. В. Соціологія : навчальний посібник / Г. В. Дворецька. — Видання 2-ге, перероблене і доповнене — К. : КНЕУ, 2002. — 472 с.
2. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник Степанов О. В. — К. : Академвидав, 2006. — 424 с.
3. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин // Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу на тему : «Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку» 8 лютого 2011 р. — К., 2011. — 82 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/upload/prz_2011_Rlg_sml.pdf
4. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности / Ларри А. Хьелл, Дэниел Дж. Зиглер. — СПб. : Питер, 2000. — 608 с.
5. Prusak J. Religia i duchowość w psychoterapii / Jacek Prusak // Podstawowe zagadnienia psychologii religii : Praca zbiorowa pod red. Stanisława Głaza. — Krakow : Wydawnictwo WAM, 2006 r. — S. 423–448.

О. И. Крупская

кандидат психологических наук

доцент кафедры психологии

Львовского национального университета им. И. Франко

ОСОБЕННОСТИ ЛОКУСА КОНТРОЛЯ ВЕРУЮЩИХ ЛЮДЕЙ

Резюме

В статье раскрывается сущность психотерапевтической функции религии для человека. Описано проведенное исследование, в котором доказывается, каким образом связаны между собой тип локуса контроля человека и особенности его религиозности. Доказывается, что не только религиозность, но и особенности образа Бога связаны со склонностью человека принимать ответственность на себя или приписывать ее обстоятельствам, случаю, прочим силам.

Ключевые слова: религиозность, психотерапевтическая функция религии, локус контроля, интернальный тип, экстернальный тип.

O. Krupskaya

Ph.D. of psychological sciences,
assistant professor of psychology
at Lviv National Ivan Franko University

FEATURES LOCUS CONTROL OF BELIEVERS

Summary

In the article opens up essence of psychotherapy function of religiousness. The conducted research in which it will be how linked between itself type of locus of control of man and feature of its religiousness is described. Proved that not only a religiousness but also features of appearance of God, is related to inclination of man to take responsibility, whether to add its circumstances, case or other forces.

Key words: religiousness, psychotherapy function of religion, locus of control, internal type, external type.